

PALIA DE LA ORASTIE

În peisajul livresc medieval, Palia de la Orăștie face o notă distinctă și constituie un valoros reper în istoria culturii românești. Reprezintă prima traducere românească a cărților de început ale Bibliei, realizată prin intensa activitate de tipărire inițiată la începutul secolului al XVI-lea.

În îndelungatul și complicatul proces de formare a Limbii Române, voi aminti câteva etape până la subiectul pe care-l voi dezvolta.

Timp de veacuri, Poporul Român a vorbit o limbă romanică, peste care s-a suprapus limba slavonă, devenită apoi limba de cultură, destinată a distinge pe cuceritor de cei stăpâniți. Folosită în administrație și ierarhia bisericească, slavona a jucat la Români rolul social și cultural pe care l-a avut latina în țările catolice.

Limba cronicilor, a documentelor slavo-române, a cărților slave scrise pentru Biserică, denumirile rangurilor administrative militare și sociale, precum și terminologia ecleziastică nu este un dialect daco-slav, ci o limbă de cultură folosită de cărturari și de elită, nu de marea masă a poporului care a împrumutat o oarecare parte a lexicului slavon. Limba aceasta are un caracter compozit și are la bază vechea limbă slavă bisericească a lui Constantin (Chiril) și Metodiul. Cronologic, dovezile de limbă slavo-romană supraviețuiesc numai în perioada existenței slavilor pe pământ românesc. Documentar, slavii apar în Dacia prin secolul VI și ultimele mărturii ale existenței lor datează din secolul XIII, veac în care slavii fuseseră complet asimilați de Români, pierzându-și limba și identitatea etnică.

Limba folosită în Țările Române, denumită slavo-română, era limba cărților religioase, a cronicilor, a actelor de cancelarie. Limba slavonă întrebuințată de Români până prin secolul al XVII-lea nu a fost numai limba liturgică - deoarece cultura slavă nu era exclusiv religioasă - ci era limba oficială a statului feudal în care erau scrise privilegiile de proprietate, poruncile domnești și boierești, codicele de legi, tratatele de comerț, cronicile, inscripțiile pe monezi și pe monumentele funerare etc. Iar în Transilvania slavona era limba de cultură pentru Românii de aici. La fel ca latina în țările catolice, franceza și greaca în sec. XVII-XIX în Țările Române, slavona era limba vorbită de păturile elitiste ale societății, alături de limba maternă.

Începuturile scrisului slavon corespunde temporal cu începutul feudalismului, cam prin sec. X-XI. Cele mai vechi manuscrise slavone găsite sau provenite din mănăstirile românești sunt din sec. XIII-XIV. Acestea sunt: Apostolul (sec. XIII), Octoihul din Caransebeș scris în Moldova, fragmente din Noul Testament și din Evanghelie găsite la Râșnov, Mineiul de la Neamț. Prin 1404-1405 a fost

finalizat Tetraevanghelul de la Tismana, împodobit cu miniaturi de călugărul Nicodim. Acesta este considerat cel mai vechi manuscris slavo-român cu datare certă.

În istoriografia slavo-română, analele și cronicile moldovenești preced pe cele muntene. În 1507 a fost terminat Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei (Letopisețul de la Bistrița), prima scriere laică slavo-română, consacrată în mare parte doamnei lui Ștefan cel Mare. Altă variantă se numește Letopisețul de la Putna (evenimente până în 1518, sau după alt manuscris, până în 1526). Are și forme străine: Cronica moldo-polonă, Cronica moldo-germană și Cronica moldo-rusă. În Muntenia, Povestirile despre Vlad Țepeș și mai ales Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie constituie lucrări de mare anvergură care ne oferă o mulțime de informații asupra realităților sec. XV-XVI.

Limba slavonă, considerată limbă literară, a fost folosită și în sistemul juridic.

Cea mai veche pravilă slavonă poruncită de domnie a fost în Țara Românească la 1451, iar în Moldova, în timpul lui Ștefan cel Mare, între anii 1472 și 1495. Apariția tiparului lui Gutenberg a facilitat înmulțirea cărților slavone. La mai puțin de șase decenii de la extraordinara invenție a lui Gutenberg - tiparul cu caractere mobile - la mijlocul sec. XV și după nici două decenii de la prima tipăritură cu caractere chirilice (Cracovia, 1490), în spațiul românesc muntenegreanul Macarie tipărește în tipografia din Târgoviște, la porunca domnului Radu cel Mare (1495-1508), Liturghierul slavon - prima carte tipărită în Țara Românească, finalizat la 10 noiembrie 1508. Același tipograf realizează Octoihul (1510) și Evangheliul (1512). Prin 1528 este amintit tiparul în Transilvania și la Sibiu este tipărit un tratat despre ciumă în 1530 (remarcabil faptul că nu este o carte religioasă). În 1535 Johannes Honterus instalează o tipografie la Brașov și până în 1549 tipărește 37 de cărți. În 1544 Filip Moldoveanul a tipărit la Sibiu Catehismul românesc, prima carte tipărită în Limba Română, din care nu s-a păstrat niciun exemplar. Cercetările ulterioare lansează ipoteza că ar fi fost tipărit la Târgoviște.

Un an mai târziu, la 10 ianuarie 1545, după reluarea activității tipografice la Târgoviște, Dimitrie Liubavici a realizat prima carte de legi de pe teritoriul actualei României, Molitvenicul slavon. La Brașov, în 1557, diaconul Coresi debutează în activitatea tipografică prin imprimarea Octoihului în limba slavonă, continuând să tipărească până în 1583 cărți, inclusiv în Limba Română (nouă cărți românești cu text paralel român și slavon; prima carte tipărită în Limba Română a fost Întrebare creștinească la Brașov în 1559). Câteva cuvinte despre scrisul în românește. Verbul „a scrie” derivă din latinul scribere (scriptură însemna în vechea Limbă Română orice însemnare scrisă, scrisoare, carte, epistolă, felul de a scrie). Hârtie provine din lat. charta. „A citi” vine din slavonă. „Literă” este un neologism din franțuzește, în vechea limbă era folosit cuvântul „slovă”. Cel care scrie este pisarul (slavon), mai târziu gramaticul (grec).

Părerea majoritară susține teza primelor texte românești în Maramureș, renumitele texte rotacizante (fenomenul dialectal al rotacismului constă în înlocuirea n-ului intervocalic cu r sau nr, ex: bire, sărătate, cire, menre). Manuscrisele cu texte rotacizante sunt: Codicele voronețean, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Hurmuzachi. Cnezii maramureșeni au inițiat traducerea scrierilor din slavonă în română între anii 1490-1515, cu scopul de a fi accesibile supușilor textele religioase traduse în graiul poporului. Totuși, într-un manual de ortografie chirilică al lui Constantin Kostenețki, de pe la 1420, există informații despre existența scrisului în Limba Română. Posibil ca limbajul autohton să fi fost folosit în scris cu câteva decenii mai înainte de textele rotacizante. Cea mai veche epistolă în Limba Română care ne-a parvenit este scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung către judele sas al Brașovului, Johannes Benkner. Acesta are o frază de deschidere în slavonește, apoi textul românesc scris cu caractere chirilice. Documentul nu a fost datat, dar evenimentele precizate se referă la luna februarie a anului 1521 (probabil scrisoarea este din 29-30 iunie). Tot din prima jumătate a sec. XVI avem și alte texte românești scrise în slavonește, notate pe marginea unor acte de proprietate, dovada certă că Limba Română era întrebuințată frecvent în scris.

Tot în primele decenii ale veacului al XVI-lea a fost tradusă din slavonește în românește Evanghelia, cartea de căpătâi a Bisericii Creștine, fapt de o importanță covârșitoare pentru religia autohtonă. Traducerea Evangheliei a fost realizată după cea slavonă tipărită de ieromonahul Macarie în Țara

Românească din porunca lui Neagoe Basarab, în timpul domniei acestuia, între 1512-1521. Cea mai veche Evangheliie pe care o avem în Limba Română este aceea tipărită de Coresi la Braşov între 3 mai 1560 și 30 ianuarie 1561.

Spre finalul activității tipografice a diaconului Coresi, a fost tradus în românește Testamentul Vechi - care poartă numele de Palia (Palea - în grecește - veche), adică Scriptura cea veche. Însă nu a apărut în întregime, ci numai primele două cărți ale lui Moise: Facerea (Geneza, în slavonă Bâția) și Ieșirea (Exodul - Ishodul), cu toate că traducătorii afirmă că ar fi tipărit cu multă muncă cinci cărți ale lui Moisi în românește (afară de cele tipărite, Leviticul, Numerele, Deuteronomul) și patru cărți ce se cheamă Țrstva (ale împăraților) și alți proroci câțiva, însă în toate exemplarele cunoscute de Palie se găsesc numai cele amintite. În țările ortodoxe, slave, circulau două feluri de palii: Palia comentată (Tolkovaia Palia) și Palia istorică, care își au originea în literatura religioasă bizantină. Palia de la Orăștie nu are nicio legătură cu celelalte, ea fiind traducerea mai mult sau mai puțin inspirată a primelor două cărți canonice din Vechiul Testament. Palia, termen grecesc, nu a putut fi preluat nici din textul unghuresc, nici din cel slavon. Locul de apariție este Orăștie, oraș din sud-vestul Transilvaniei, din care era originar renumitul Nicolaus Olahus, umanistul și episcopul de Erlau.

Colectivul de traducători era format din Mihail Tordaș, episcopul românilor din Ardeal, Ștefan Herce, propovăduitorul Evangheliei lui Hristos în orașul Căvăran Sebeșului, Efrem Zacan, dascălul de dascălie al Sebeșului, Moise Pestişel, propovăduitorul Evangheliei din Lugoj, Archirie, protopopul Varmigiei (regiunii) Iniedoarei (Hunedoarei). Cu toate că în prefața tipăriturii se afirmă că traducerea Paliei a fost făcută cu mare muncă den limbă jidovească și grecească și sârbească pre limbă românească, s-a dovedit că Palia este o traducere după versiunea maghiară a Vechiului Testament, Pentateucul lui Heltai Gáspár tipărit la Cluj, în 1551. Unele capitole sunt influențate de textul maghiar, însă notele marginale, diferite de cele ale textului maghiar, i-au determinat pe cercetători să concluzioneze că traducătorii Paliei au folosit și o versiune latină, un text al Vulgatei dintr-o ediție corectată. Se pare că traducătorii și-au împărțit cele două cărți ale Bibliei și au consultat textul latin.

Probabil că traducătorii au cunoscut și un text slavon, vreun manuscris din care au întrebuințat termeni slavoni bisericești: Bâția, Ishod, Cisla, Torozocon. Versiunea ebraică nu a fost folosită.

Lucrarea a fost tipărită de Șerban diiacu, meșterul mare al tiparelor, fiul lui Coresi, și tovarășul său Marien diacul. Textul tipărit la Orăștie, cu litere coresiene, are frontispiciul cu armele bathorești și împrejurările în care a fost tipărit sunt evidențiate în prefață: ...după voia lu Dumnezeu cu știrea Măriei lui Batăr Jigmon Voievodo Ardealului... pentru întrămătura besereceei sfântă a românilor

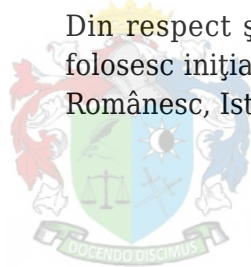
pohtind tot binele i spășenie creștinilor români (tânărul principe Sigismund Bathori 1581-1602). Cheltuiala a fost susținută de Geszti Ferencz, domn de steag și vestit viteaz, alesu hotnogiul Ardealului și țării ungurești. Procesul de tipărire a început la 14 noiembrie 1581 și s-a încheiat la 14 iunie 1582 (și se-au început aceste cărți luna noiembrie 14 și se-au săvârșit în luna lu iunie 14 văleato 7090). Însă în Predoslavie se afirmă că terminarea lucrării a fost la mesta jule, 14, în cetate în Orăștie. A fost stabilită ca dată de apariție a Paliei de la Orăștie 14 iulie 1582.

Probabil că majoritatea cărturarilor care au tradus cărțile Bibliei - sau chiar toți - să fi fost Români de confesiune calvină... Toate limbile înfluresc întru cuvintele slăvite a lui Dumnezeu, numai noi românii pre limbă nu avem. Pentru aceia scoasem den limbă jidovească și grecească și sârbească... și le dăruim voo fraților români. Remarcabil este faptul că, dintre aceștia, cărturarul erudit care cunoștea și limba latină a considerat că seamănă cu Limba Română și a zis neamului său pentru prima oară români, nu rumâni.

Din Palia de la Orăștie se cunosc cinci exemplare, mai mult sau mai puțin complete. Tipăritura a apărut într-o regiune în care nu se cunoaște niciun alt text din sec. XVI.

Palia de la Orăștie reprezintă cea dintâi încercare de tălmăcire parțială în Limba Română a Vechiului Testament. Acesta a fost începutul, urmat de remarcabile realizări. Prin osârdia mitropolitului Simeon Ștefan, Noul Testament a fost tradus integral în 1648. După un secol de la Palia de la Orăștie, o imensă reușită a fost Biblia de la București, sau Biblia lui Șerban, sau Biblia de la 1688. În 1914 a apărut Biblia Sfântului Sinod, iar în 1936, prin grija primului Patriarh al României, Miron Cristea (1925-1939), a fost înfăptuită o nouă ediție prin traducerea lui Gala Galaction (Grigore Pișculescu) și Vasile Radu. Ultima (dar nu cea din urmă) este monumentală ediție din 2001 a lui Bartolomeu Valeriu Anania.

Din respect și iubire pentru valorile românești și universale, cu 18 ani în urmă am hotărât să folosesc inițiale majuscule pentru substantive și sintagme precum Români, Limba Română, Neamul Românesc, Istorie, Umanitate, Biserica Creștină, Armata Română, Creștinătate etc.

ROMÂNĂ

VIORIEL GH. SPETEANU

*Independența
prin Cultură*